

розгляд Ради Міністрів і, говорячи сучасною мовою, здійснював його всебічну експертизу. Цей закон передбачав навіть висновок Міністерства фінансів із приводу тих законопроектів, які потребували додаткових асигнувань із державного бюджету. (Згадаймо, що згідно з Регламентом Верховної Ради України, прийнятим 27 липня 1994 р., законопроекти не можуть розглядатися без фінансового обґрунтування).

Деякі законодавчі проблеми лишилися поза межами цього закону й регламентувалися окремими актами. Наприклад, ще 20 травня Рада Міністрів ухвалила постанову «Про повноваження Міністра шляхів у справах адміністративного законодавства та визначення його компетенції», якою делегувала йому право приймати з деяких питань залізного господарства постанови й розпорядження, «що мали обов'язкову силу закону».

Звичайно, з позицій сьогодення важко дати однозначну оцінку законодавства Української Держави, особливо тих актів, які стосувалися соціально-економічної політики Скоропадського. Зрозуміло, що й сьогодні, коли наше суспільство все це не виробило єдиного погляду на проблеми власності, закони Української Держави в цій сфері (для прикладу наведемо лише один: «Про право продажу і купівлі земель поза міськими поселеннями») все одно лишатимуться предметом дискусій.

Безперечними є успіхи гетьманської адміністрації в галузі законодавчого забезпечення культури й освіти, проте не слід забувати, що для гетьманського законодавства характерне й посилення каральної спрямованості. Достить назвати тимчасовий закон «Про заходи боротьби з розладнанням сільського господарства» від 8 липня 1918 р.

За місяць до падіння гетьманства Скоропадський у своїй черговій «Грамоті до Українського народу» від 22 жовтня 1918 р. встиг підбити певні підсумки законодавчої діяльності Української держави:

«В області внутрішнього життя наше правительство видало ряд законів, котрі кладуть міцну основу для майбутньої державності України. За цей час видало більше 400 інших законодавчих актів, метою котрих являлось упорядкування політичного й економічного життя України. Наслідки всіх заходів незабаром виявляться у загальному підвищенні економічного і культурного добробуту краю, що являється головною запорукою тривалості самої держави».

Втім, посилення на «підвищення економічного й культурного добробуту» тоді, коли в Українській Державі вкрай загострилася соціально-політична ситуація, яскраво засвідчувало сумну тенденцію, початок якій поклала ще доба Центральної Ради, дальше розходження між деклараціями (в тому числі законодавчими) й реальністю. Та це також цілком сучасна проблема.

Аделіна Гриценко

Спектр основних політичних сил в Україні періоду Гетьманату (1918 р.)

У процесі розгортання подій в Україні періоду 1917-1920 рр. спостерігався надзвичайно строкатий спектр діючих політичних сил і постійні зміни у їх співвідношенні. Особливо складною і суперечливою виявилася ситуація в Україні в період правління гетьмана П.Скоропадського у 1918 р., що зумовлювалося, насамперед, присутністю в країні окупаційного іноземного війська та переконаністю значної частини суспільства у пронімецькій орієнтації гетьмана. До речі, подібну оцінку українсько-німецьких взаємин періоду Гетьманату можна зустріти як у радянській історіографії, так і в працях істориків української діаспори, з тих, хто вважав П.Скоропадського «беззастережним прихильником пронімецької політики», а його режим — маріонетковим утворенням німецьких урядових та військових кіл. Про це, зокрема, згадує Я.Пеленський у вступі до «Спогадів» П.Скоропадського¹. Переважання в українському суспільстві у 1918 р. саме такого погляду на гетьманське правління призводило до недовіри урядові і спричинилося до глибокого внутрішнього розшарування у багатьох політичних партіях та рухах українського національного табору.

Проте, як відомо, в оцінці ролі Української Держави у формі Гетьманату у 1918 р. існують і прямо протилежні думки. Так, Д.Дорошенко вважав, що саме тоді найвиразнішого вигляду набула відроджена українська державність². Близькими до цього були й погляди В.Андрієвського та Н.Полонської-Василенко³. Інша картина вимальовується з праць представників різних течій українських есерів та соціал-демократів. Вони твердили про повернення до влади російських реставраційних сил, які намагалися використати гетьмана для відродження «єдиної і неділимої Росії». Український есер П.Христюк розрізняв три основні сили, які, на його думку, забезпечили прихід до влади П.Скоропадського: «німецьке військо під проводом німецьких генералів, поміщики («Союз земельних собственников») і капіталісти з російськими офіцерами-добровольцями та, нарешті, «Українська демократично-хліборобська партія». Він вважав, що вирішальна роль належала першим двом силам, а третя була використана практично у «декоративних цілях»⁴.

До речі, Д.Дорошенко теж, власне, не заперечував, що головною силою в Україні в цей період було німецьке та австро-угорське військо⁵.

Жодних сумнівів щодо своєї визначальної ролі в політичному житті України не виявляло й головне командування іноземного війська. Так, посол А.Мумм у телеграмі на адресу міністра закордонних справ Німеччини 24 квітня 1918 р., тобто ще за існування Української Центральної Ради, повідомляв про визначені на спільній нараді з військовими уповноваженими Німеччини генералом В.Гренером та Австро-Угорщини — графом Форґачем 23 квітня 1918 р. основні засади політичної та воєнної діяльності в Україні. Йшлося про те, що український уряд «у своїх діях мусить залежати від німецького

та австро-угорського головнокомандуючого» і «не повинен перешкоджати військовим та економічним заходам німецьких властей». Щоправда, це поки що стосувалося уряду Української Народної Республіки, але із приходом до влади П.Скоропадського суть взаємин майже не змінилася. Підтвердженням може служити, наприклад, зміст повідомлення зі штабу Г.Ейхгорна головнокомандуючому Східним фронтом: «Скоропадський перебуває цілком і повністю під впливом головного командування. — говорилися у документі, — Головне командування потурбується про те, щоб найменші безпорядки були в корені придушені найрішучішим чином. В цих випадках воно користуватиметься підтримкою нового уряду». Ще відвертіше характеризував ситуацію А.Мумм у телеграмі до міністерства закордонних справ від 2 травня 1918р.: «за спиною нового уряду стоїть насамперед єдина авторитетна нині у країні влада — німецьке верховне командування»¹.

Чому ж таке стало можливим? Як писала 9 травня 1918р. у редакційній статті «Нова Рада», соціально-політична база гетьманського уряду виявилася непевною, бо власницькі інстинкти, чорносотенний дух та російська орієнтація більшості з'їзду земельних власників, який обрав П.Скоропадського, виключала «можливість солідарності з ним та його ділом і широких народних мас, і всіх прихильників волі, і, звичайно, української інтелігенції». І це була думка значної частини суспільства, а за таких умов політика кабінету міністрів виявилася «з багатьох поглядів явно ворожою» інтересам України². Так писав орган дуже поміркованих кіл української національної демократії. Наступного дня у цій самій газеті з'явилася стаття С.Єфремова «Парадоксальне правління». Характеризуючи його як неукраїнське, автор переконливо обґрунтовував свою думку: «учораїшні обласники або й централісти сміливо переступають через федералізм і падають в обійми просто до самостійників...» А такі «самостійники з примусу» та українці, яких «мов Мефістофеля од хреста корчить од самих звуків української мови», на його думку, в разі зміни ситуації «так само легко перестрибнуть знов через федерацію, добре ще як до обласності, і впадуть в обійми «єдиної неделимої»»³.

Гетьмана до певного моменту з українських партій підтримували лише хлібороби-власники та частина інтелігенції. Готовність «всіма силами сприяти утворенню нового державного, громадського та економічного ладу Української Держави» виявили також понад 1000 делегатів з'їзду промисловців, банкірів, торговців, фінансистів та поміщиків України, який працював у Києві 15-18 травня 1918 р. й утворив «Союз промисловості, торгівлі, фінансів, сільського господарства» («ПРОТОФІС»), очолений князем А.Голіциним⁴. Голова гетьманського уряду Ф.Лизогуб на цьому зібранні заявив, що будь-які виступи проти існуючого ладу «придушуватимуться міцною рукою»⁵.

Не виправдав сподівань гетьманського уряду і з'їзд кадетів. Він відбувся у Києві 8-11 травня 1918 р. і у його роботі взяли участь міністри М.Василенко, А.Ржепецький та С.Гутник. Оцінюючи рішення з'їзду, А.Ніковський писав у «Новій Раді», що представники великої торгово-промислової буржуазії, які через тиждень увійшли до «ПРОТОФІС»у, заблокували резолюцію про довіру гетьманському уряду. З цього робився логічний висновок: «саме правління... повисає у повітрі, ізолюється од тих, на кого збиралося спиратись», бо «демократія за новим кабінетом не піде і не може піти». А.Ніковський з ситуації, яка склалася в Україні, побачив тоді два виходи: або уряд Української Держави піде шляхом репресій, обгородившись багнетами, залучаючи прихильників обіцянками капіталу та привілеїв, або ж визнає своє політичне банкрутство і поступиться місцем уряду, який зможе знайти «хоч би яку спільну мову з демократичною масою України»⁶.

Отже, стан справ в Україні не міг не викликати занепокоєння серед різних течій українського національного руху. Та й йому самому годі було сподіватися на єдність думок. Так, соціалісти-федералісти, соціалісти-самостійники, центральна течія українських есерів хоч і обурювалися сваволею окупантів, все ж таки припускали можливість легальної співпраці з гетьманською владою, так би мовити, для збереження українського характеру державності і хоч якогось демократизму. Члени УПСФ відмовилися увійти до новоствореного уряду, але погодилися на переговори з німцями за участю УСДРП. Та зрештою, коли делегація у складі В.Винниченка (УСДРП), С.Єфремова та К.Лоського (УПСФ), М.Салтана (УПСР) та В.Андрієвського (УПСФ), наважилася на зустріч з генералом В.Гренером і заявила про готовність до співпраці за умови збереження республіканської форми державності, скасування гетьманських законів, впровадження демократично-республіканської конституції й усунення П.Скоропадського, відповідно їм було: вороття до часів Центральної Ради немає, німецька влада визнала гетьмана. Уряд спочатку очолив «отаман міністрів» відомий український діяч М.Василенко, а незабаром — полтавський поміщик октябрист Ф.Лизогуб. П.Христюк визначав цей уряд як «цілком буржуазний, російський», і зазначав, що дрібна українська буржуазія, відігравши помітну роль у гетьманському перевороті, залишилася цілком «не у дел»⁷.

І.Мазепа, розвиваючи думку про наміри російських реакційних кіл використати Гетьманат у справі відродження «єдиної і неделимої Росії», характеризував його як «штучне припинення революційного руху», що дійшов наприкінці 1917 — початку 1918 рр. найвищої точки розвитку. Але сталося так, продовжував він, що селяни ще не встигли перебрати до своїх рук панські землі, коли нова влада почала їх відбирати і віддавати назад поміщикам⁸. Зростання ж революційних настроїв у масах виливалося у вороже ставлення до гетьманської влади.

Загострення політичної боротьби в Україні у цей час спричинилося до поглиблення процесу внутрішнього розмежування практично в усіх політичних таборах, що претендували на владу в Україні. Велика активність спостерігалася в середовищі українських національних партій. Поряд з поділом і утворенням згодом нових партій йшли пошуки компромісів, у гострих дискусіях проходила робота численних з'їздів партій та громадських організацій України.

На з'їзді УПСФ, що працював в атмосфері відвертої ворожості до окупаційного війська, О.Шульгін 10 травня 1918 р. у доповіді «Про міжнародне становище України» вказав на необхідність визначити окремою резолюцією «хід думок партії од федералізму до самостійності в зв'язку з ходом історичних подій». Він наполягав на збереженні загального миру, нейтралітеті України, домаганнях щодо визнання її державності з боку і воюючих, і нейтральних держав⁹. Зрештою делегати рішуче висловилися за самостійність України і категорично заперечували можливість федерації з Радянською Росією. Разом з тим вони засуджували і політику гетьманського уряду, характеризуючи її як антидемократичну, а кабінет міністрів, як реакційний, чому й заборонили членам УПСФ брати в ньому участь¹⁰.

З'їзд УПСР нелегально зібрався 13-16 травня 1918 р. в околицях Кисва. Прийняття рішень на ньому ускладнювалося у зв'язку з нечисленністю і нестабільністю кількості делегатів через переслідування з боку влади. Праве крило з'їзду, вважаючи революцію закінченою, головне завдання бачило у розгортанні роботи по організації мас, піднесенню їхньої культурної і національної свідомості в умовах легального або напівлегального існування партії, тому й висловилося за компроміс з гетьманом. Щоправда, лунали й голоси за «дружне співділення соц.-рев., соц.-дем. і соц.-федералістів в шлях передачі влади в українські руки»²¹. Лівниця УПСР схилилася до порозуміння з більшовиками. Від назви свого органу — газети «Боротьба» вона, як відомо, отримала назву «боротьбистів». На їхню думку, революція ще не закінчилася, і тому вони протестували проти підміни правницею революційної боротьби трудових культурницькою роботою «верхів» партій, закликали до підготовки у підпіллі збройного повстання робітників та селян проти гетьмана. На цьому з'їзді утворилася парадоксальна ситуація: незначною більшістю пройшла резолюція правих, але нестабільність складу делегатів в умовах конспірації допомогла лівим забезпечити собі більшість у ЦК. Зрештою правниця створила тимчасовий організаційний комітет центральної фракції УПСР і запропонувала йому скликати новий з'їзд. Розкол УПСР завершився²².

Різно негативну позицію щодо влади гетьмана зайняв у середині травня 1918 р. V-й з'їзд УСДРП. Він визнав першочерговим завданням «відстоювання цілковитої самостійності України» та рішучу «боротьбу з гаслом федерації з Росією»²³. Група лівих есдеків саме тоді вийшла з партії і у липні 1918 р. увійшла до складу новоствореної КП(б)У.

Чи не найнебезпечнішим для існування Гетьманату ставало те, що вже у перший місяць правління П.Скоропадського частина опозиційних досі одна до одної партій та груп почала поступово долати протистояння і шукати шляхи до консолідації. Серйозним кроком у згуртуванні сил українського національного табору стало утворення в середині травня 1918 р. Українського національно-державного союзу (УНДС). Він об'єднав українських самостійників, соціалістів-федералістів, Трудову партію, пізніше до нього приєдналися хлібороби-демократи, Рада залізничників, поштово-телеграфна спілка, українські есери та соціал-демократи. У поданому П.Скоропадському 24 травня 1918 р. меморіалі УНДС характеризував уряд Ф.Лизогуба як «неукраїнський по своєму складу і по своїй політичній орієнтації»²⁴. Члени УНДС вважали, що входження до уряду кадетів та представників ряду неукраїнських груп, що завжди негативно ставилися до українського визвольного руху і української державності, сповідаючи ідею «єдиної і неділимої Росії», призводило до наростання незадоволення народних мас, насамперед селянства. У Меморіалі підкреслювалося, що з втратою останнім надії на отримання землі «більшовизм знову почав набирати сили по селах... Все доводить, — констатувалося далі, — що сучасний кабінет міністрів врятувати державу від анархії й безладдя, установити тверду владу, оперту на довіру народу, та зміцнити самостійну Українську державу не зможе»²⁵. Цей Меморіал, власне, можна розглядати як вияв з боку УНДС недовіри гетьманській владі.

Тимчасом, спостерігалось зміцнення позицій більшовицьких організацій України, які розгортали підготовку до збройного антигетьманського повстання, дотримуючись переконання, що перемога можлива лише в разі збереження єдності України з Радянською Росією. Але й у більшовицькому таборі існували серйозні суперечності. Ще 19-20 квітня 1918 р. на Таганрозькій нараді виявилися глибокі розбіжності як у визначенні реальності переможного повстання найближчим часом, так і у виробленні статусу майбутньої КП(б)У. Згадаємо, що Е.Квіринг пропонував утворити автономну партію із своїм ЦК і своїми з'їздами, але підпорядковану загальноросійському ЦК РКП(б), а М.Скрипник наполягав на самостійності КП(б)У з окремим ЦК та власними партійними з'їздами. Зв'язок з РКП(б) він пропонував здійснювати через III-й Інтернаціонал. Більшість збрала друга пропозиція, але 1-й з'їзд КП(б)У, який працював у Москві 5-12 липня 1918 р., все ж таки створив партію, автономну у місцевих питаннях, з своїм ЦК, з'їздами, але таку, що мала входити до єдиної РКП(б) з підпорядкуванням у програмних питаннях з'їздам останньої, а у загально-політичних — ЦК РКП(б)²⁶. Не дивно, що в Україні КП(б)У часто сприймали, власне, як партію неукраїнську, а лише відгалуження РКП(б). Як відомо, до складу обраного 1-м з'їздом КП(б)У ЦК увійшло лише троє українців (з 15 членів)²⁷.

Значну роль у подіях в Україні 1918 р. відігравало утворене ще за доби Центральної Ради у Таганрозі на сесії ЦВК Рад УСРР замість Народного Секретаріату так зване Бюро для керівництва підпіллям та повстанським рухом в Україні («Дев'ятка»). Останню іноді називали повстанським Народним Секретаріатом. До складу «Дев'ятки» входили більшовики, представники лівих російських та українських есерів та уесдеків²⁸.

У спектрі політичних сил в Україні з перших місяців утворення Гетьманату чільне місце займали численні російські організації, утворені переважно втікачами з радянської Росії. Вони діяли під різними назвами: «Монархічний блок», «Союз відродження Росії», «Національний центр», «Наша батьківщина», «Рада державного об'єднання Росії», «Союз російського народу» тощо. Час від часу вони скликали з'їзди, наради, збори, в центрі уваги яких завжди було питання про пошуки шляхів до відродження «єдиної і неділимої Росії». 14 травня 1918 р. відбулися збори «Союзу російського народу» в Одесі, 6 червня — у Харкові, 23 липня у Києві зібралися монархісти, у вересні-жовтні пройшло кілька нарад членів IV Державної думи та Державної Ради Росії під головуванням графа Бобринського²⁹. Надзвичайно бурхливими виявилися другі збори монархічних організацій Харкова 6 вересня 1918 р., більшість учасників яких висловилися за повну реставрацію монархії в Росії, а меншість погоджувалася на гетьмана. Дехто з учасників закидав П.Скоропадському з приводу того, що він не наважився відновити «смуго осілости»³⁰.

Ухвали київської жовтневої 1918 р. приватної наради власників Росії, на яку зібралися представники торгово-промисловців, фінансистів, Союзу земельних власників, частини вчених, політичних партій з неосоціалістичними програмами тощо, містили різкі заперечення проти реалізації в Росії будь-яких соціалістичних програм, хоч би й «у поміркованішій, ніж за більшовиків, формі», і вимагали обов'язкового збереження права власності³¹.

У жовтні цього ж року відбулося засідання ЦК партії кадетів, на якому виступив один з її лідерів П.Мілюков. Щоправда, на цей час вплив лідерів кадетів значно підупав через те, що вони, як писала «Нова Рада», взяли надто вправо. З правими елементами в Україні московську групу об'єднували погляди на реставрацію монархії, ставлення до Установчих зборів та питань миру»²⁰.

Найбільш масовим серед російських утворень в Україні був «Русский союз». У Києві ця організація виникла у квітні 1918 р. ще за доби Центральної Ради. Її орган — газета «Русский голос» у другому номері від 19 квітня 1918 р. в редакційному матеріалі «Організація влади» писала, що «ніякі утилки росіян не приведуть до бажаної українзації» і до «зміцнення самостійності». Тоді ж надійшла у продаж просякнута ідеєю відновлення «єдиної і неділимої Росії» програма «Союзу», відділи якого вже активно працювали в усіх районах міста. На 21 квітня 1918р. призначалося урочисте відкриття Волинського відділення «Союзу»²¹.

«Русский союз» об'єднував представників найрізноманітніших російських партій та організацій — від кадетів (і навіть правіших за них елементів) і до російських есерів та соціал-демократів (меншовиків). П.Христюк звертав увагу на те, що з лівих російських соціалістичних партій до «Русского союза» не увійшли лише більшовики²². В.Винниченко характеризував «Русский союз», як утворення, покликане до боротьби з українством. «Чорносотенці, кадети, меншовики й есери всі, під захистом німців і лизоблюдів, дружно йшли походом на українське відродження»²³.

Хотілося б звернути увагу на той факт, що гетьманський уряд, розуміючи небезпеку назріваючих в Україні антигетьманських настроїв, не включив згадані російські організації до переліку найнебезпечніших політичних утворень. У доповідній міністра внутрішніх справ від 31 жовтня 1918 р. рішучому переслідуванню, арештам, обшукам пропонувалося піддавати лише такі «таємні та явні співтовариства», як РКП(б), КП(б)У, партії та гуртки анархістів усіх відтінків, організації лівих російських есерів та лівих українських есерів, що примкнули до більшовиків, організації правих російських есерів, як такі, що «виявили прагнення до створення воєнних організацій на Україні для збройного повстання проти гетьманської влади»²⁴. Інші ж партії, організації, спілки, гуртки мали лише перебувати «під неослабним наглядом адміністративної влади».

До наведеного вище переліку не увійшов і Український Національний Союз (УНС), утворений у середині 1918 р. в результаті приєднання до УНДС широкого спектру українських партій і груп, в тому числі УСДРП та окремих лідерів центральної течії УПСР. Це був певний крок на шляху реалізації ідеї створення єдиного національного фронту. Помірковані кола українського національного руху побачили в цій акції подію величезної історичної ваги, але В.Винниченко, який 18 вересня 1918 р. замінив А.Ніковського на посаді керівника УНС, пізніше досить критично оцінив діяльність останнього, нагадавши, як дорого платила українська демократія «за бажання створити свою державу... за німецьку поміч і за зраду своїх трудових мас»²⁵. Він, насамперед, мав на увазі зміни у позиції селянства, яке свій протест проти німецького та австро-угорського війська почало поширювати і проти лозунгів боротьби «за українську самостійність і національну державність». В.Винниченко твердив, що тоді часто слова «Україна», «Українська Держава» починали у селян асоціюватися з поняттями «німецьке військо», «гетьман», «пани», «старости», «карні експедиції», «офіцери» тощо²⁶. Зрештою сталося так, що в ході антигетьманського повстання при постанові питання про створення влади в Україні не лише в масах населення, але й серед керівництва українського національного руху поряд з пропозиціями відродження Української Народної Республіки дебатовалося й питання про встановлення влади рад.

П.Христюк, як представник лівої національних сил, зокрема, вважав, що слід дотримуватися тактики творення не лише єдиного національного фронту, «високопатріотичних українських організацій», але й соціалістичної, інтернаціональної в кращому розумінні цього слова, роботи серед робітництва. Лише так, на його думку, можна було усунути антагонізм між містом і селом. Що ж до позицій правих УСДРП він писав, що остання тяжіла не лише до утворення єдиного національного фронту, а й у бік народження уряду і збереження національно-політичних здобутків українською нацією ціною примирення з гетьманщиною. А такий варіант П.Христюк не безпідставно вважав найвищим і нездійсненим²⁷.

З часом УНС все більше перетворювався на осередок легальної боротьби, навколо якого гуртувалися сили українського національного руху. Цей процес особливо активно активізувався після розширення контактів П.Скоропадського та його уряду з політичними силами табору борців за «єдину і неділиму Росію». Тут доречно згадати підписання 7 серпня 1918 р. попередньої угоди між урядами Української Держави та Всевеликого війська Донського щодо визначення кордонів між ними та взаємне визнання незалежності й суверенності²⁸. Цей документ до того ж доповнювався «Додатковою секретною угодою», згідно з якою гетьманський уряд зобов'язувався якнайшвидше постачати донському війську озброєння та військове спорядження з розрахунку на три корпуси з майна, яке залишилося «понад кількість, необхідну для укомплектування кількості українських військ, встановленої за угодою з Центральними державами»²⁹. УНС з цього приводу ухвалив 30 серпня 1918 р. резолюцію-протест, заявивши, що «українське громадянство та народ ніколи не примиряться з фактом відокремлення українського народу на Донщині»³⁰. Проте вимоги переглянути угоду успіху не мали. Пізніше, в середині листопада 1918 р., уряд Української держави телеграмою запропонував урядам Дону, Кубані, Тереку, Грузії та представникові Добровольчої армії об'єднати сили для боротьби з радянською владою³¹.

Суттєве уцімлення національних прав побачила українська громадськість й у прийнятому Радою міністрів законопроекті про реформу земського самоврядування. Заступник голови Всеукраїнського союзу земств К.Мацієвич у поданні П.Скоропадському на початку вересня 1918 р. характеризував згаданий проект, як «замах на права української національної і державної справи», вважаючи, що цей документ є ніщо інше, «як закон про скасування у нас в українській державі місцевого самоупрацювання...» К.Мацієвич з прикрістю констатував, що уряд «замість того, аби досягти якогось порозуміння з українськими земствами, систематично їх розганяв, заарештовував без суду»³².

На середину жовтня 1918 р. конфронтація між УНС та кабінетом міністрів Української Держави набула відвертого характеру. У «Заяві про внутрішнє і міжнародне становище України» Український Національний Союз заперечував законність повноважень уряду і наполягав на формуванні його нового складу, який би спирався на широкі демократичні маси українського народу: «тільки коаліційно-демократичний національний кабінет міністрів має право тимчасово... стояти на чолі державної роботи». Останній мав би негайно здійснити демократичну аграрну реформу на основі знищення великого землеволодіння і забезпечення землею трудового селянства, якнайшвидше виробити виборчий закон для обрання законодавчого повновладного органу української землі, відновити дію усіх демократичних свобод, які «було здобуто революцією на Україні і знищено сучасним урядом». І, нарешті, УНС, «спираючись на історичне та природне право кожного народу гуртувати в одно ціле всі одірвані від його часті», наполягав на об'єднанні «в один державний український організм всіх заселених українцями земель, які до цього часу через історичні та міжнародні обставини не ввійшли в склад Української держави, себто: Східної Галичини, Буковини, Угорської України, Холмщини, Підляшшя, частини Бесарабії з українським населенням, частини етнографічне української Донщини, Чорноморщини і Кубані»⁴².

В переддень антигетьманського повстання УНС значно розширив свій вплив, об'єднавши такі партії та організації: УПСР, УПСР, УПСР, Селянську Спілку, трудовиків, Галицько-Буковинську Раду, Холмський комітет, Кримську українську раду, Всеукраїнську вчительську спілку, залізничну спілку, поштово-телеграфну спілку, Українське правниче товариство, Кирило-Мефодіївське товариство, Студентську Спілку, Чорноморську українську раду⁴³. Цей перелік наведено у грудневій 1918 р. доповіді директора департаменту державної варті Міністерства внутрішніх справ Української Держави. Далі у документі зазначалося, що в контакт з УНС згідно ухвали її конференції почала працювати і партія хліборобів-демократів. Центром роботи УНС став Київ, де розмішувалася його Головна Рада, очолювана В. Винниченком. Відділення УНС діяли в усіх великих містах України: Одесі, Харкові, Катеринославі, Полтаві, Вінниці, Кам'янці-Подільському, Кременчуці. Незважаючи на досить широке представництво в УНС майже всього спектру українських партій та організацій, тривала подальша активна робота по залученню до його лав «усіх підходящих елементів». Для забезпечення можливості впливати на законотворчий процес при УНС були сформовані комісії: внутрішніх справ, військова, земельна, фінансова, церковна, закордонних справ⁴⁴.

Український Національний Союз, створений, за оцінкою Департаменту державної варті, «з метою координації дій українських політичних партій та організацій», свою діяльність спрямував на оволодіння владою. Як перший крок на цьому шляху директор Департаменту державної варті розцінив входження представників УПСР до складу уряду⁴⁵.

Суттєві зміни у співвідношенні політичних сил в Україні восени 1918 р. значною мірою були пов'язані з поразкою Центральних держав, що спричинило швидку переорієнтацію буржуазних та поміщицьких кіл у бік країн Антанти. Активізувалася діяльність і зміцніли позиції «Союзу відродження Росії», відділення якого у багатьох містах об'єднали відомих діячів партії кадетів, народних соціалістів, меншовиків, груп «Єдинство», кооператорів тощо. «Союз» не приховував своїх намірів боротися і проти радянської влади, і проти прихильників незалежності України⁴⁶. За свідченням газети «Відродження», у Києві поступово складався «так званий всеросійський політичний центр»⁴⁷. До нього входили колишні члени Державних дум, Державної ради, громадських та земських установ Росії. Промислова група центру взяла на себе забезпечення коштами й усім необхідним війська, яке воювало проти радянських формувань⁴⁸.

Відчутний вплив на перегрупування політичних сил здійснив поділ на дві течії Союзу хліборобів-власників. Дрібні хлібороби, очолені М. Коваленком, у меморандумі, поданому гетьманові 20 жовтня 1918 р., стали на захист незалежності і суверенності України, а делегація великих землевласників заявила «про розуміння нею самостійності як тимчасової, перехідної форми до федерації з майбутньою оновленою Росією»⁴⁹. Конференція партії Українських хліборобів-демократів 26-28 жовтня 1918 р., навпаки, визнала неможливою будь-яку злуку з Росією і висунула завдання докласти «всіх сил, щоб вільна й незалежна Україна вдержалася». Генеральній управі УХДП доручалося увійти у контакт з УНС та урядом в справі негайного скликання Національного Конгресу із забезпеченням представництва української більшості населення⁵⁰. «Нова Рада» писала, що селяни-хлібороби вирішили заснувати власну організацію, яка могла розраховувати на підтримку мільйонів дрібних власників і тому здатна була б стати міцною підвалиною української державності⁵¹.

Натомість 2-й з'їзд Союзу хліборобів-власників 4 листопада 1918 р. у зверненні до П. Скоропадського запевнив його у своїй повній підтримці⁵². На цей час великі землевласники залишалися чи не єдиною силою, що й далі підтримувала гетьмана. Особливе обурення в масах населення викликала антиукраїнська спрямованість їхнього 2-го з'їзду⁵³.

14 листопада 1918 р. назріла нова урядова криза. Міністри-українці, як відомо, вимагали скасування заборони Міністерством внутрішніх справ скликання Національного Конгресу, домагалися порозуміння з УНС та рішучої демократизації політики. За це віддали голоси 7 членів кабінету, проти проголосували — 8. П'ятеро міністрів-українців негайно подали до демісії, але того ж дня, 14 листопада 1918 р., П. Скоропадський відправив у відставку весь уряд. Тоді ж з'явилася і його грамота про федерацію з майбутньою небільшовицькою Росією⁵⁴.

У «Спогадах» П. Скоропадський неодноразово звертається до питання про федерацію з Росією, висловлюючи переконання, що «навіть федерація надасть повно можливість розвитку українського народу»⁵⁵. І разом з тим змушений був констатувати, що вся преса, «не кажучи про українську, прийняла це рішення холодно»⁵⁶. І не тільки преса. Навіть ширший прихильник гетьмана Д. Дорошенко змушений був визнати, що «проголошення федерації не приєднало гетьману скільки-небудь значного числа прихильників з-поміж русофільських елементів, але зате відштовхнуло від його національно-настроєних українців»⁵⁷. Д. Дорошенко, зокрема, звертає увагу на те, що тепер повстанці мали підстави